

לתולדות התיישבות התימנים בכפר השילוח

בני פרנקל

מתוך "קרדום" תשנ"ב 21-23

עד לרבע האחרון של המאה הי"ט, התבטאה זיקת יהודי תימן לארץ ישראל, בהתרפקות על העבר ובכיסופי גאולה ותנועות משיחיות. אך בשנת תרמ"ב חלה התעוררות עזה בקרב יהדות זו שהחלה לעלות לישראל בהמוניה.

לעליית יהודי תימן בשלהי המאה הי"ט חברו גורמים אחדים: עשר שנים לפני כן נכבשה תימן מחדש ע"י תורכיה ומתקופה זו ואילך היו א"י ותימן נתונות תחת מרותה של אותה אימפריה. הקשרים בין שתי הארצות הוקלו ויהודי תימן אף באו במגע עם סוחרים ושליחים מא"י. ר' שלום אלשיך (1881) מספר בזיכרונותיו "כי רוטשילד קנה הרבה מקומות בא"י וכי הרשות נתונה מאת המלך ליהודים אשר בכל תפוצות העולם לבוא ולהתיישב בארץ א"י". פעילותו של רוטשילד בא"י החלה למעשה רק בראשית תרמ"ג והשמועה שהגיעה לתימן, הייתה עד לפעולותיו של לורנס אוליפנט שהשתדל בשנים 1879-1880 לקבל זיכיון להתיישבות יהודית בארץ הגלעד.

יהודי תימן קישרו את השמועה לרוטשילד והוסיפו לה גוזמאות כיד הדמיון הטובה עליהם. עולי תימן מעידים, כי גם באותה תקופה ניתן מאת השלטונות הרישיון ליהודים לעזוב את תימן ולעלות לא"י. הדבר עורר התרגשות רבה בקרב הקהילה ורבים מכר בחופזה את מטלטליהם ורכושם.

העולים הראשונים היו שתי משפחות יהודיות שיצאו לא"י בחודש סיוון תרמ"א. הם הגיעו לירושלים באמצע חודש תמוז, ובישרו לאחיהם בתימן כי הגיעו בשלום למחוז חפצם. בהיוודע הבשורה יצאו שתי שיירות נוספות בדרכם לא"י. האחת בת חמש משפחות והאחרת בת חמש עשרה משפחות שהגיעו לירושלים בחודש אלול תרמ"א (1881). בסוכות תרמ"ב הגיעו לתימן איגרותיהם של נוסעי שיירות אלו, וההתרגשות בקרב יהודי תימן גברה. לאחר מכן התארגנה עלייה גדולה לא"י שכונתה "האלה בתמר", בתמר בחילוף אותיות-תרמ"ב-1882.

השיירה שהתנהלה ברגל ועל גבי בהמות יצאה, מצנעה לנמל חודידה- משם לסואץ בספינות מפרץ, מסואץ לאלכסנדריה- ביבשה, ומשם ליפו- בספינות קיטור. על העולים עברו תלאות קשות והם סבלו מרעב ומחלות שהפילו חללים רבים בניהם.

חיפושי קרקע

כשהגיעו העולים לירושלים נחלו אכזבה מרה: רוטשילד לא המתין להם בבואם ואף קרקע חנם לא ניתנה להם; הכסף שלקחו עמם אזל במהלך מסעם המפרך ולא נותרה בידם פרוטה; תושבי ירושלים שעדיין לא עמדו על טיבם ובתחילה אף פקפקו ביהדותם, התנכרו להם. בעוד לכל קהילות ירושלים ועדותיה נמצא דואג לפרנסה ולהקצבות מכספי החלוקה, נותרה העדה התימנית ללא כל עזרה.

התימנים הראשונים שעלו לירושלים בביכ"ג "החורבה", וכן בשכונת "נחלת שבעה" ובשכונת "באן יהודה". בין הראשונים שנחלצו לעזרתם היה י.ד. פרומקין שפנה מעל דפי עיתונו "החבצלת" בקריאה נואשת "כל מי שלא ראה את אחינו הדלים מאנוש, אומללים מאדם, האלה המחבקים אשפתות במלוא מובן המאמר בארץ ובעיר הקדושה לא ראה דלים וחולים ומתים הולכים בחיים כל ארבע, כי אוזלת ידם ורגלם לעמוד על עומדם מימיו ואף גם זאת איש בעדם לא השמיע עוד קולו להעיר חמלה על הישראלים האומללים הללו".

תנאי המגורים והתעסוקה של יהודי תימן היו בלתי נסבלים ועל כן החליטה משפחת עמר לתור אחר מקום נוח יותר. תוך כדי סיורה נתקלה בשלוש מערות על המדרון המערבי של הר הזיתים והחליטה להעתיק את מקומה יחד עם משפחת נהרי, ממזרח לחומות ירושלים, בין תושביו הערביים של כפר השילוח. לקריאת פרומקין נענו אנשי אחדים, ובניהם "הגביר הנכבד וטענברג שהתנדב לתת לעשר משפחות מהם כפרת ארץ מנחלתו מחוץ לשערי ערינו כי יבנו להם עליה בתים למושב". נוסף לו נידב וולרייך סכום כסף נכבד "לבנות בתים להתימנים למען לא יהיו כצאן על פני השדה". גם בנימין יחזקאל נענה לקריאה ונידב חלקת שדה מנחלתו אשר בכפר מוצא- קולוניה. ברם, בשל המרחק הרב מירושלים ויצרה חברת "עזרת נידחים" שייסד פרומקין למען התימנים על תרומה זו. אחד מחברי וועד חברה זו יוסף נבון, החליט לתת 2300 אמות מנחלתו אשר במזכרת משה. הוועד קיבל את נדבתו ברצון "אולם בבוא חשבון לדעת כמה יעלה מחיר הבית האחד נוכח לדעת כי לחפור בורות ולטוח בחומר תגדל ההוצאה מעלה ראש, ויגמור הוועד אומר לבקש מקום אשר לא ירחק ממעיין מים.

ההצעה שנתקבלה לבסוף הייתה של "ואיש ירושלים ושמו בועז הבבלי ולו 16000 אמות קרקע בצלע הר הזיתים אשר על פני ירושלים...

ויתנדב האיש המחצה נחלתו למניין בתים לעיני הספרדים".

בניית הבתים

הקרקע אמנם ניתנה אך לא היו עליה בתים כלשהם. לכן נתן פרומקים שוב מעל דפי עיתון "החבצלת": "מיום ליום ברוב עת הגשמים וזמן שרירות הבתים למושב לשנה תמימה. תגדל הדאגה מה יהא גורל אחינו האומללים בני תימן...ואלה מהם השוכנים עתה במערות בנקיקי סלעים, בחפירות ארש מתחת לבתים, מה יעשו בימי החורף בגבור הקור והמערות תמלאנה מים ועל תושביהן יתעלם שלג?...לכן צהב עורם, חשך משחור תארם...". לקול קריאה זו נענו זמואל ברון סנדרס שנדב 30 פרנק, ד"ר סאלפענדי- 200 מרק, יהושוע ציטלין תורם 200 פרנק עם הבטחה לתת 50 פרנק מדי שנה. "וביום התשיעי לירח מרחשון תרמ"ד יצא משנה ראש האזרחים ומהנס הממשלה בירושלים אל מקום הנועד למבנה הבתים. וימודו המקום ויתנו הרישיון לחברת "עזרת הנידחים" לבנות שם. ולמחרתו הניחה החברה אבן מוסדה לבניין שלושה בתים". דהיינו, השכונה התימנית בכפר השילוח הייתה השכונה התימנית הראשונה בא". ייחודו של היישוב התימני בכפר שילוח מלבד היותו ראשון, היה בכך שכל תושביו היו יושבי כפרים שהורגלו לשבת בקרב הערבים. חנוכתו של כפר השילוח הייתה בכ"ו כסלו תרמ"ה ונערכה בהשתתפות רבים מתושבי ירושלים. הנהירה לכפר השילוח הייתה רבה וכמוה קצב בניי הבתים, ובכל פעם שחנכו בתים, מיד הניחו יסודות לבתים חדשים. אך למרות הכל לא הצליחה החברה לשכן את כל התימנים ומהם שנותרו ללא דיור וללא פרנסה. ועל כן מרחיק הרבה אלישר בבקשתו מאת ראש עדת התימנים "כי יזהיר לאחיו בארץ התימן לכל יהינו לעלות עוד, ולא יתווספו על הראשונים אשר אנו מצטערים עליהם". כדי לזכות בדיור נאות מצאו התימנים דרך משלהם- הפגנה ברבים "ויהי בראות רבים מבני תימן כי זו רפואה בדוקה לאיש אשר אין לו דירה ויצאו גם השנה אחדים לעשות כן, ע"י ישיבתם בחוץ ישראל מתחלל". בעקבות הפגנה זו החליטה חברת עזרת נידחים לזכור כמה בתים מאת ערביי הכפר ולשכן בהם את המפגינים. עד אמצע 1886- תרמ"ו, נבנו בכפר השילוח 20 בתים. אחד מהם שימש כמקום בית כנסת ולתלמוד תורה. בשנת 1890 נבנה תנור לאפיית הלחם והפיתות וכן נבנו ארבעה בתי כנסת. בשנת 1897 קובע לונץ כי מספר הבתים הוא 130. בשנה לאחר מכן נדבה הברונית הירש כסף לבניית עשרה בתים נוספים. בתים יפים ונוחים יותר מכל הבתים עד אז "וגם בתי תבשיל מיוחדים לכל משפחה ומשפחה...גם בור גדול אורכו 20 מעטער".

בשיאו הגיע כפר השילוח ל-144 בתים השייכים ליהודים "מהם שבעים ושלושה בתים השייכים להקדש 'עזרת נידחים' והשאר שבעים ואחד בתים השייכים לאנשים פרטיים" (ברוב המקרים בהם מדובר על בניית בתים הכוונה לבתי מגורים).

תעסוקה

הפרנסה לא הייתה מצויה בכפר השילוח והקשתה הרבה על המתיישבים היהודיים במקום. בתחילה "לא מצאו דרך אחרת לחיות את נפשם בלתי אם לחזור על הפתחים". יש שמצאו עבודה בבתים הנבנים בשכונתם ובשכונת "כרם אברהם", ויש שלמדו בבית הספר של ניסים בכר. אחרים למדו מהערבים את מלאכת החציבה והסיתות שפרנסה אותם בכבוד. מהם שאף הפכו לאמנים היהודיים הראשונים בשטח זה. יש שעסקו גם בגידול בהמות לחלב, כפי שמזכיר "החבצלת" ברשימת התמיכה של "עזרת נידחים", "עושי במלאכת הרפתות 122". את תגובתם הוציאו בעמל רב ועל כן פנתה ב-1920 אגודת צעירי השילוח ללוות כסף כדי לבנות מחלבה שתוכל לפרנסם בכבוד. ברם, התשובה מהמוסדות הייתה שלילית. "מפיאת שהם גרים בקביעות במקום שאין הבסיס החקלאי במציאות מרעה או שדות מתאימים אחרים". יש שהתפרנסו ממכירת פחמים לבתי מלאכה, תעסוקה שפינתה את מקומה, עם השימוש הגובר והולך בחשמל בזמן החדש. יהודי תימן ואנשי כפר השילוח הצטיינו גם בצורפות ורקמה.

עד מלחמת העולם הראשונה, התפתח הישוב היהודי בכפר השילוח בהתמדה. אך במשך המלחמה התדלדל הכפר, מקורות המחיה הצטמצמו והיהודים נלקחו לעבודות כפייה במחנות הצבא התורכי. ורעב ומחסור שררו בכל. עם הכיבוש הבריטי והשיפור במצב הכלכלי בארץ, הוטב גם מצב תושבי כפר השילוח. אלה שגויסו במלחמה שבו עתה לכפר ואליהם הצטרפו גם תושבים חדשים. אך רוב באי תימן שלאחר המלחמה נאחזו בישובים חקלאיים ביהודה ושומרון.

עזיבת הכפר

לאחר הכיבוש הבריטי הוטב מצבם של המתיישבים, אך עם גבור גל הלאומנות הערבית בארץ, שהגיעה לשיאו בפרעות תרפ"ט, הורם מצב יהודי כפר השילוח. למקום נשלח קומץ שוטרים ערביים להגן על תושביו היהודים. מפחד תגובת התושבים הצטמצמה פעולתם לכך, שהתמקדו באחד מבתי הכפר הערביים. בערב הגיעו 10 בחורים יהודים מירושלים להגן על יושבי המקום. הלילה עבר בשלום, אבל הרי הפרעות משכונות אחרות בעיר, רמזו לתושבים כי מוטב שיעזבו. שיירת העוזבים נעה לעבר "תלמוד תורה" של הספרדים בעיר העתיקה.

עם תום המאורעות בירושלים רצו התושבים לחזור לכפר, אף רק שבע משפחות שבו אליו. פרנסתם הייתה דלה וכמעט שגוועו ברעב.

לאור מצב הביטחון החמור שלחה הממשלה לכפר השילוח שוטרים בריטים ושני גאפירים ערביים. בארץ התחדשו המאורעות והיה חשש כי כוח זה לא יוכל לשמור על חיי היהודים

במקום ועל כן הוחלט לפנותם. האנשים לקחו עמם את ספרי התורה מבית הכנסת, ונעו לעבר חצר בית הכנסת "החורבה" בעיר העתיקה. הניסיונות לשיבה אל המקום לא פסקו. ב-2.1.43 הציע יצחק בן צבי ליישב במקום "צעירים חוצבים סתתים ובנאים אשר פרנסתם תהייה על בית העלמין היהודי, שמירתו ואחזקתו". ברם התוכנית לא יצאה אל הפועל.

